

DİLÇİLİK - ЛИНГВИСТИКА

F.Q.AĞAYEVA

DOI:10.48652/s4141-1973-3444-y

Bakı Slavyan Universiteti

(Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 25)

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ İSİM DÜZƏLDƏN AFFIKSLƏR VƏ ONLARIN TƏSNİFİ

Açar sözlər: isim, söz birləşməsi, nitq vahidi, dil elementləri, qrammatik xüsusiyyət, düzəltmə isimlər, affiks, suffiks, prefiks

Ключевые слова: имя существительное, словосочетание, единицы языка, речевой элемент, производные существительные, аффиксы, суффиксы, префиксы

Key words: noun, word combination, speech unit, speech element, grammatical feature, derivative nouns, affixes, suffixes, prefixes

Söz dilin ən məhsuldar və işlək ünsiyyət vahididir. Dil elementlərinin mərkəzi vahidi olan söz həmçinin dilin leksik sistemində də başlıca nitq vahididir. Sözlər tək –tək, yəni bir – birindən təcrid edilmiş halda deyil, nitqdə başqa sözlərlə əlaqədə yaşayır. Buna görə də hər bir sözün öz əsas, leksik mənasından başqa , nitqdə - cümlə daxilində bir və bir neçə qrammatik mənası olur. Sözün səs xassələrini, səs dəyişkənliyini fonetika tədqiq edir; sözün qrammatik quruluşunu, qrammatik dəyişikliklərini qrammatika öyrənir. Sözün qrammatik mənası leksik mənasına nisbətən çox olur.

Sözün qrammatik mənasının nitqdə əhəmiyyəti böyükdür. Qrammatik məna nitqdə sözün anlaşılmasını dəqiqləşdirir; məsələn, ismin əşyanın adını bildirməklə onun kəmiyyətini, məna növünü, halını və sairəni bildirir.

Qrammatik məna sözlərin bir-biri ilə əlaqəsini, danışan şəxsin haqqında danışdığı əşya və ya hadisəyə münasibətini göstərir.

Bildiyimiz kimi, leksika- dilin lüğət tərkibidir və dil üçün qurucu material rolunu oynayır. Dillərin hansı tipə aid olmalarını isə hər bir dilin qrammatikası təyin edir. Qrammatik quruluş dilin ən sabit və tarixən ən az dəyişikliyə məruz qalan hissəsidir. Qrammatika – yunan sözü olub – “yazı incəsənəti” mənasını bildirir və yuxarda da qeyd etdiyimiz kimi dilin qrammatik quruluşunu öyrənir. Morfologiya da qrammatikanın bir hissəsi olub, sözü tədqiq edir. Leksikologiyadan fərqli olaraq morfologiyani, müxtəlif qrammatik mənaları ifadə edən müxtəlif qrammatik şəkillər – formalar maraqlandırır.

Dilçilikdə dillərin morfoloji quruluşu görə təsnifinin əsasını XIX əsrin əvvəllərində Fredrix Şlegel “Hindlilərin dili və müdrikliyi” əsərini yazmaqla qoymuşdur. Dilçilikdə dillər morfoloji quruluşuna görə amorf, aqlütinativ (iltisəqi), flektiv, inkorporlaşan olur. Tədqiq etdiyimiz Azərbaycan dili aqlütinativ (iltisəqi) quruluşu malikdir. Aqlütinativ latın mənşəli söz olub bitişdirmək, yapışdırmaq mənasını bildirir. Bu cür dillərdə şəkilçi sözün kökünə qoşulur. Bitişdirmək yapışdırmaq mənası da bununla bağlıdır. Bu cür dillərin morfolojiyasında bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlər vardır. Bunların bəzilərini aşağıda nəzərdən keçirək:

• Aqlütinativ (iltisəqi) dillərdə söz kök və şəkilçilərə ayrılır. Təbii ki, Azərbaycan dili, eləcə də digər türk dilləri üçün bu xarakterikdir. Kök hər zaman öndə gəlir və heç bir zaman mövqeyini dəyişmir. O, özü şəkilçilərə təsir göstərə bilir, lakin özü heç vaxt şəkilçilərin təsirinə düşmür. Hind – Avropa köklü sözlər türk sözlərinə nisbətən daha çox diffuziya hadisəsinə məruz qalır.

• Aqlütinativ (iltisəqi) dillərin morfoloji quruluşu üçün önlüklər xarakterik deyildir. Azərbaycan dilində önlük iştirak etmir. “Türk sözlərində ön şəkilçisi (prefiks) yoxdur. Prefikslər sözün kökünə təsir edir və nəticədə aldadıcı əsaslar yaradır” (5, 177-178)

Azərbaycan dilində önlüklər alınma sözlərdə özünü göstərir: bivəfa, bihuş, namərd, naməhrəm, namunasib və s.

• Aqlütinativ (iltisəqi) dillərdə kökdən sonra gələn şəkilçilərin köməyi ilə sözlər dəyişir. Sözlərdə sözdüzəldici şəkilçi qoşulduqda yeni mənalı söz yaranır: dənizçi, dəmirçi, balıqçı və s. Sözdəyişdirici şəkilçi artırıldıqda isə sözün mənasında deyil, formasında dəyişiklik əmələ gəlir: kitablar, evə, dənizdə və s.

Sözə qoşulan sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin yeri məqbul bir qaydaya uyğun gəlir. Belə ki, əgər sözdə həm sözdüzəldici, həm də sözdəyişdirici şəkilçi varsa, əvvəlcə sözdüzəldici, sonra isə sözdəyişdirici şəkilçi işlənir: əkin-çi-lər, üzüm-çü-lər, dəniz-çi-lər və s.

• Aqlütinativ (iltisəqi) dillərdə sözyaratmaq imkanları zəngindir. Ona görə də hər hansı sözlə bir və bir neçə sözdüzəldici şəkilçi artırmaq mümkündür.

Flektiv dillər də şəkilçili dillərdir. Lakin flektiv dillər bir sıra xüsusiyyətlərinə görə şəkilçili olan aqlütinativ dillərdən seçilir. Tipoloji bölgüyə görə ingilis dili flektiv dillərə aiddir. Flektiv- latınca “flexio” sözündən əmələ gəlir və mənası “əyilmək, başqasına keçmək” deməkdir.

Flektiv dilin aşağıdakı əsas xüsusiyyəti mövcuddur:

• Şəkilçilər bir-biri ilə və köklə möhkəm bağlı olur. Bu dillərdə çox zaman şəkilçiləri kökdən ayırmaq olmur.

• Başqa dillərə nisbətən flektiv dillərdə daxili fleksiya, yəni qrammatik forma yaratmaq üçün söz köklərində səslərin dəyişməsi halları daha qüvvətlidir.

• Bir sözdüzəldici və ya sözdəyişdirici şəkilçi bir neçə qrammatik funksiyaya malik olur.

• Bir şəkilçi bəzən bir neçə qrammatik kateqoriyanı yaratmağa xidmət edir.

Flektiv dillərin hamısının eyni xüsusiyyətə malik olmadığından onlar özləri də iki yerə bölünür: 1) sintetik – flektiv dillər: 2) analitik – flektiv dillər. Sintetik – flektiv dillərin başlıca xüsusiyyəti cümlə daxilində sözlər arasındakı əlaqəni söz özü yaradmasıdır. Analitik – flektiv dillərin başlıca xüsusiyyəti cümlə daxilində sözlər arasındakı əlaqəni müstəqil söz yox, köməkçi sözlər və söz cərgəsi yaradmasından ibarətdir. Tədqiq edəcəyimiz ingilis dili də bura daxildir.

Qrammatik üsullar bütün dillər üçün eynidir, lakin dillər ya bu üsulların hamısından ya da bəzilərindən istifadə edir. Azərbaycan və ingilis dillərində sözlər tərkibcə kök və şəkilçidən ibarətdir. Sözün əsas hissəsi dilçilik elmində kök, qeyri-əsas hissəsi isə şəkilçi adlanır. “Sözün ayrıca işlənilən müstəqil mənanaya malik olan və dəyişməyən hissəsinə kök deyilir”. (1, 7) Şəkilçilər isə, köklərin tamamilə əksinə olaraq, sözün əsasını təşkil edə bilmir. Onlar kökdən ayrı işlənmir, müstəqil mənanaya malik olmur və söz kökünün tələbinə görə dəyişir. “Sözün ayrılıqda işlənməyən, müstəqil mənanaya malik olmayan və söz köklərinə bitişdikdə onların ya şəklini, ya da şəklilə birlikdə məzmununu dəyişən hissəsinə şəkilçi deyilir”. (1, 7) Sözlərin hamısı eyni quruluşa malik olmur, yəni dilimizdə işlənən sözlərin hamısı sadə söz köklərindən ibarət deyildir. Əgər bütün sözlər sadə kökdən ibarət olsa idi, dilimizdəki sözdüzəldici şəkilçilərin yaranmasına ehtiyac qalmazdı. Dilimizdə işlənən sözlərin bəzisi bir kökdən, bəzisi bir köklə bir sözdüzəldici şəkilçidən, bəzisi də iki və daha artıq sözün birləşməsindən ibarət olur. Odur ki, sözləri quruluşuna Gülarə Abdullayeva görə 3 qismə

ayırmaq olar: 1. Sadə sözlər. 2. Düzəltmə sözlər. 3. Mürəkkəb sözlər. Məsələn, balıq, balıqçı, balıqqulağı. Bu misallarda balıq sözünü daha kiçik mənalı hissələrə bölmək mümkün deyil. Deməli, yalnız bir kökdən ibarət olan sözlər sadə sözlərdir. Düzəltmə sözlər isə kök və budaq morfevdən, yəni kök və şəkilçidən ibarət olur. Balıq sözü bir kökdən ibarət olduğu halda, balıqçı sözü düzəltmə sözdür, çünki balıq sözünə -çı şəkilçisini artırmaqla yaranmışdır. Beləliklə, tərkibində bir kök və sözdüzəldici şəkilçi olan sözlərə düzəltmə sözlər deyilir. Düzəltmə sözlərin müəyyənləşdirilməsində iki cəhəti əsas tutmaq lazımdır. Birincisi, köklə düzəltmə söz arasında üzvi bağlılıq olmalıdır, yəni yaranmış söz, yeni məna məhz kökdəki mənənin əsasında yaranır. İkincisi, söz o vaxt düzəltmə söz kimi götürülə bilər ki, onun kökü dilimizdə ayrıca işlənmiş olsun. Ərəb dilindən dilimizə keçmiş sədaqət, şücaət sözləri, eləcə də, Azərbaycan dilinin öz sözlərindən olan barış, yarış, gülüş, dağıntı sözləri məhz bu cəhətdən düzəltmə söz sayıla bilməz.

Affiksasiya üsulu affikslərin sözün kökünə affikslərin qoşulmasından ibarətdir. Affikslər – qrammatik mənaya malik olan morfevlərdir. Affikslər dildə sözdən kənarında fəaliyyət göstərmir, onlar sözün kökünə əlavə olunur. Onlar söz yaratmağa və söz dəyişməyə xidmət göstərir. Sözün kökündə istifadə olunma yerinə görə affiksləri prefikslərə, infikslərə və postfikslərə bölmək olar. Prefikslər kökdən öndə gəlir, infikslər sözün tərkibində, postfikslər isə kökdən sonra gəlir. Azərbaycan dili türk dillər ailəsinə, ingilis dili öz tipinə görə flektiv hind- avropa dillərinin german qoluna aiddir. Türk dillər ailəsində prefikslərdən istifadə olunmur, bütün qrammatik üsullar yalnız postfikslərin vasitəsi ilə ifadə olunur. Azərbaycan dilində prefiks qəbul edən sözlər mənşəcə azərbaycan sözləri deyil, digər dillərdən alınma sözlərdir. Nəticə etibarı ilə sözlər prefiksləri ilə bərgə başqa dillərdən azərbaycan dilinə keçib. Əsl azərbaycan dilinə mənsub olan bütün sözlər isə kökdən başlayır, onun ardından isə postfikslər zənciri gəlir. Məsələn; əllərimdən- burada əl- sözün kökü, lər – cəm şəkilçisi, im- I çəxs mənsubiyyət şəkilçisi, dən- çıxışlıq hal şəkilçisidir.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində affiksasiya üsulunun iki növündən istifadə olunur. Belə ki, ingilis dilində affikslər həm söz kökündən öndə, həm də söz kökündən sonra işləyə bilər. Məsələn: dislike, incorrect, misunderstand, disappear, overdone, unknown. Dis-, in-, mis-, dis-, over-, un- prefikslərini misal göstərmək olar. Sufikslərə misal olaraq religious, fictional, friendship – ious, - al, - ship.

“Affixus” – latın sözündən əmələ gələn mənası “bərkiyilmiş” deməkdir. Prefiks – praefixum latın sözündən əmələ gələn – “önə bərkiyilmiş” deməkdir. Postfiks – postfixum latın sözündən əmələ gələn – “sona bərkiyilmiş” mənasını ifadə edir və ilk dəfə dilçiliyə İ.A. Boduen de Kurtene tərəfindən gətirilib.

Postfikslər sufikslərə və fleksiyalara bölünür. Sufiks və fleksiyalar qrammatik məna tiplərinə görə fərqlənir. Sufikslər – “derivasiyon” mənalı postfikslərdir. Fleksiyalar isə - əlaqəli postfikslərdir.

Dildə olan affikslər köklərdə əmələ gətirdikləri məzmun və şəkildəyişikliyinə görə, başqa sözlə, vəzifəsinə görə də iki növə ayrılır. 1. Sözdüzəldici, 2. Sözdəyişdirici şəkilçilər.

Sözdüzəldici şəkilçilər əlavə olunduqları nitq hissələrinə görə də müxtəlif olur. Onların bir qismi yalnız isimlərə, bir qismi yalnız fəllərə, bir qismi isə həm isim, həm sifət, həm say, həm də əvəzlilərə artırıla bilər.

Müasir Azərbaycan dili şəkilçiləri ilə dilimizə məxsus isim, sifət, say və əvəzlilərdən, eləcə də dilimizə fars, ərəb, rus dillərindən və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən keçmiş isim və sifətlərdən düzələn isimlərdir. Bura daxil olan isimlər aşağıdakı şəkilçilər vasitəsilə əmələ gəlir.

- **- lıq (-lik, - luq, - lük)** vasitəsi ilə sadə isim və sifətlərdən, həmçinin fəllərdən düzələn sifətlərdən, say və əvəzlilərdən keyfiyyət, xasiyyət, vəzifə, peşə, hal – vəziyyət, yer və əşya adı ifadə edən isimlər düzəlir: Məsələn: adamlıq, insanlıq, ucuzluq, suzğunlük, yaxşılıq, satqınlıq, həkimlik, mənlik, birlik və s.

- **-laq** şəkilçisi vasitəsilə yer bildirən isimlər düzəlir: yaylaq, otlaq, duzlaq, qışlaq və s.

• **-ça,- çə** vasitəsilə kiçiltmə mənalı isimlər düzəlir: dəftərçə, tarixçə, meydança, bağça və s.

• **-çı (-çi, -çu, -çü)** şəkilçisi vasitəsi ilə Azərbaycan, fars, ərəb, rus dili sözlərindən və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən keçmiş isimlərdən peşə, sənət, məşğələ, adət, xasiyyət, əqidə, meyil, hal- vəziyyət və s. mənalı ifadə edən düzəltmə isimlər əmələ gəlir: arabaçı, yazıçı, əməkçi, dilçi, ədəbiyyatçı, traktorçu, əlaçı, təşviqatçı, traktorçu, tankçı və s.

• **-cıq (-cik, cuq, -cük): - cığaz (- ciyaz, - cuğaz, - cüyaz)** şəkilçiləri vasitəsilə Azərbaycan dili isimlərindən kiçiklik və əzizləmə məzmunu bildirən isimlər düzəlir: evcik, gözcük, qızcığaz, daxmacıq, quşcuğaz və s.

• **-lı (-li, - lu, -lü)** şəkilçisi vasitəsilə isim köklərindən cümlədəki yerlərinə görə yer münasibəti, keyfiyyət, sahiblik, fəaliyyət, əlamət, nəsil, ailə, mənalı ifadə edən düzəltmə isim əmələ gəlir: kəndli, şəhərli, dağlı, məktəbli və s.

• **-daş** şəkilçisi vasitəsilə yerlik, həmrəylik və iştirak bildirən isimlər düzəlir: yoldaş, vətəndaş, əməkdaş, məsləkdaş və s.

Fars, ərəb dilləri şəkilçiləri ilə fars, ərəb isim və məsdərlərindən düzələn isimlər isə aşağıdakı şəkilçisi vasitəsilə düzəlir:

• **-iyyət** şəkilçisi vasitəsilə ictimai məfhum, hal-vəziyyət bildirən isimlər düzəlir: hakimiyyət, nailiyyət, cəmiyyət, şəxsiyyət, fəaliyyət və s.

• **-iyyət** şəkilçisi vasitəsilə elm, nəzəriyyə, proses, bütövlük bildirən isimlər düzəldilir: ədəbiyyat, ictimaiyyət, külliyyət, nəqliyyət, kəşfiyyət, əməliyyət və s.

• **-dar** şəkilçisi vasitəsilə isimlərdən peşə, vəziyyət bildirən isim düzəlir: maldar, heyvandar, əməkdar, hökmdar və s.

• **-keş** şəkilçisi vasitəsilə isimlərdən peşə sahibi və əlamət məzmunu ifadə edən isim, bəzən də sifət düzəlir: zəhmətkeş, azarkeş və s.

• **-at, -ət** şəkilçisi vasitəsilə isimlərdən xasiyyət, keyfiyyət, əxlaq, adət bildirən isimlər düzəlir: məlumat, təbliğət, təşviqat, təchizat və s.

• **-stan** şəkilçisi vasitəsilə yer, ölkə bildirən isimlər düzəlir: Dağıstan, Gürcüstan, gülüstan və s.

• **-iyyət** şəkilçisi vasitəsilə ləqəb, idarə, nəzəriyyə bildirən isimlər düzəlir: nəzəriyyə, fərziyyə, Səfəviyyə və s.

• **-i, -vi** şəkilçisi vasitəsilə ləqəb, titul bildirən isimlər düzəlir: Nizami Gəncəvi, Nəsimi, Xaqanı, Dilbazı, Təbrizi və s.

• **-zadə** şəkilçisi vasitəsilə fəaliyyət bildirən isimlər düzəlir: Həsənzadə, Quluzadə, Ağazadə və s.

• **-şünas** sözünü bəzi isimlərə əlavə etməklə sənət, elm sahəsinə mənsubiyyət bildirən düzəltmə isimlər yaranır: şərqşünas, hüquqşünas, mətnşünas və s.

Rus dili və rus dili vasitəsi ilə başqa dillərdən keçən şəkilçilərə rus və başqa dillərin isimlərindən düzələn isimlər aşağıdakı şəkilçilər vasitəsilə düzəlir.

• **-izm** şəkilçisi ilə quruluş, dünyagörüşü bildirən isimlər düzəlir: idealizm, kapitalizm, materializm, sosializm və s.

• **-ist** şəkilçisi ilə elm, nəzəriyyə, cərəyan bildirən isimlər düzəlir: marksist, realist, idealist, sosialist və s.

Azərbaycan dili şəkilçiləri ilə Azərbaycan dili fellərindən düzələn isimlər isə aşağıdakı şəkilçilərlə düzəlir:

• **-ıq (-ik, -uq, -ük, -q)** şəkilçisi ilə müəyyən proses və hərəkətin nəticəsində əmələ gələn məfhumları bildirən isimlər düzəlir: tapşırıq, bacarıq, minik, qoruq, buruq, bölük və s.

• **-ış (-iş, -uş, -üş, -yış, -ış)** şəkilçisi vasitəsilə hal- vəziyyət, hərəkət bildirən isimlər düzəlir: çağırış, baxış, açılış, gəliş, gediş, vuruş, duruş və s.

• **-ma (- mə)** şəkilçisi vasitəsilə proses, hal- vəziyyət bildirən isimlər düzəlir: uydurma, döşəmə, gəlmə, qızdırma, dolma, vuruşma, döyüşmə, çalışma və s.

• **-aq, -ək** şəkilçisi vasitəsilə müxtəlif əşya adlarını bildirən isimlər düzəlir: yataq, döşək, dayaq, ələk, çörək və s.

• **-caq(-cək)** şəkilçisi vasitəsilə əşya və alət adlarını bildirən isimlər düzəlir: yelləncək, diyircək və s.

• **-im (-im,-um, - üm)** şəkilçisi vasitəsilə şəkilçisi vasitəsilə hal vəziyyət, hadisə, ölçü, qədər, bacarıq bildirən isimlər düzəlir: yığım, biçim, ölüm, dözümlü və s.

• **-gə** şəkilçisi vasitəsilə: süpürgə, döngə və s.

• **-ar (-ər)** şəkilçisi vasitəsilə: açar, Sevər, Gülər, çıxar, yetər və s.

• **-tı (-ti, -tu, -tü)** şəkilçisi vasitəsilə müəyyən bir prosesin nəticəsində meydana çıxan isimlər: bağirtı, qaraltı, ağartı, gurultu, göyerti və s.

• **-qı (-qu, -ğı,-ğü, -ki, -kü, -gi, -gü)** şəkilçisi vasitəsilə əşya, vəziyyət, mücərrəd məfhumları bildirən isimlər düzəlir: pusqu, çalğı, durğu, vurğu, sarğı, sevgi, seçki, səpki və s.

• **-qın (-ğın, - qun, - ğun, -gin, - kin, -gün, -kün)** şəkilçisi vasitəsilə hadisə və vəziyyət bildirən isimlər düzəlir: basqın, qırğın, daşqın, qaçqın, yanğın, uçqun və s.

• **-ın (-in)** şəkilçisi vasitəsilə hadisə, proses, nəticə və s bildirən isimlər düzəlir: biçin, səpin, əkin, gəlin, axın və s.

• **- id (-üd)** şəkilçisi vasitəsilə nəsihət, yer və s. bildirən isimlər əmələ gəlir: keçid, öyüd və s.

• **-ı (-i, - u, -ü)** şəkilçisi vasitəsilə fiziki proses və nəticə bildirən isimlər düzəlir: yazı, qorxu, çəki, ölçü, ölü, sürü və s.

• **-ıcı (-ici, -ucu, -ücü)** şəkilçisi ilə peşə, sənət, xasiyyət və s. bildirən isimlər əmələ gəlir: atıcı, yırtıcı, satıcı, alıcı, qurucu, sürücü və s.

• **-acaq (-əcək)** şəkilçisi vasitəsilə alət, vəsait, hal- vəziyyət və s bildirən isimlər əmələ gəlir: yanacaq, çapacaq, qanacaq, dönəcək, gələcək, duracaq və s.

• **-cə** şəkilçisi vasitəsilə mücərrəd mənalı isimlər əmələ gəlir: düşüncə, əyləncə və s.

• **-gəc** şəkilçisi vasitəsilə alət adları bildirən isimlər əmələ gəlir: süzğəc, üzgəc və s.

• **-ır (-ir)** şəkilçisi ilə fayda, mənfəət bildirən isimlər əmələ gəlir: gəlir, yatır (xəzinə) və s.

• **-ic** şəkilçisi vasitəsilə hədd bildirən isim əmələ gəlir: ayrıc, dalğıc və s.

• **-ıntı (-ıntı, -untu,- üntü)** şəkilçisi vasitəsilə müəyyən bir prosesin nəticəsini bildirən isimlər əmələ gəlir: qazıntı, yeyinti, çirpinti, çöküntü və s.

Müasir ingilis dilində söz kökünə artırılan məhsuldar affikslər aşağıdakılardır:

• **-er** şəkilçisi vasitəsilə peşə, sənət, məşğələ, isimlər əmələ gəlir: teacher, worker, reader və s.

• **- ist** şəkilçisi ilə elm, nəzəriyyə, cərəyan bildirən isimlər düzəlir: communist, telegraphist, drammatist və s.

• **-ess** peşə- sənət, hal-vəziyyət bildirən isimlər əmələ gətirir və qadın cinsini yaradan affiksdır: heiress, hostess, actress və s.

• **-ness** hal-vəziyyət bildirən isimlər yaradan affiksdır: carelessness, madness, blackness və s.

• **-ism** şəkilçisi ilə quruluş, dünyagörüşü bildirən isimlər düzəlir: socialism, nationalism, imperialism və s.

Qeyri-məhsuldar isim yaradan şəkilçilər isə aşağıdakılardır:

• **- hood** şəkilçisi ilə hal-vəziyyət bildirən isimlər düzəlir: manhood, childhood və s.

• **-dom** şəkilçisi ilə quruluş bildirən isimlər düzəlir: freedom

• **- ship** şəkilçisi ilə münasibət bildirən isimlər düzəlir: friendship, relationship və s.

- **-ment** şəkilçisi ilə hal- vəziyyət bildirən isimlər düzəlir: development
- **-ance** şəkilçisi ilə əlamət bildirən isimlər düzəlir: importance
- **-ence** şəkilçisi ilə düzələn isimlər: dependence
- **-ty** şəkilçisi ilə xasiyyət, vəziyyət bildirən isimlər düzəlir: cruelty
- **-ity** şəkilçisi ilə düzələn isimlər: generosity

Şəkilçilərin ikinci qisminə sözdəyişdirici şəkilçilər daxildir. Bu şəkilçilər Azərbaycan dilinin öz şəkilçiləridir və həmişə sözün sonunda işlənir. İngilis dilində sözdəyişdirici şəkilçilərdə sözün sonuna əlavə olunur. Bu şəkilçilər yalnız sözün formasını dəyişdirir, məzmununa isə ciddi təsir etmir. Bu şəkilçilər sözlər arasında qrammatik əlaqənin təmin olunmasına xidmət edir. Bütün qrammatik kateqoriyaların şəkilçiləri sözdəyişdirici şəkilçilər qrupuna daxildir. Bu kateqoriyalar, başlıca olaraq isim və fəllərə məxsus olur. Başqa nitq hissələri bunların vəzifəsini daşdığı zaman həmin kateqoriyaların şəkilçilərini qəbul edə bilər. Bu baxımdan kateqoriyaların əlamətlərini – şəkilçiləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1. Kəmiyyət kateqoriyası şəkilçiləri, 2. Hal kateqoriyası şəkilçiləri, 3. Mənsubiyyət kateqoriyası şəkilçiləri, 4. Xəbərlilik kateqoriyası şəkilçiləri, 5. İnkərlilik kateqoriyası şəkilçiləri, 6. Şəxs kateqoriyası şəkilçiləri, 7. Zaman kateqoriyası şəkilçiləri. 8. Təsir kateqoriyası şəkilçiləri; 9. Növ kateqoriyası şəkilçiləri. Qrammatik kateqoriyaların şəkilçiləri sözdəyişdirici şəkilçi olub, qrammatik mənanın ifadə olunmasına, sözlər arasında qrammatik əlaqənin yaranmasına xidmət edir.

Kəmiyyət kateqoriyası şəkilçilərinə müasir Azərbaycan dilində **-lar, -lər; -q, -k; -iz (-iz, -uz, -üz)** morfoloji vasitələri ilə ifadə olunduğu halda ingilis dilində **-s** sufiksi, bəzi sözlərin kökünə isə **-en** şəkilçisi isimlərdə bu kateqoriyanı yaratmağa xidmət edir. İngilis dilinin kəmiyyət kateqoriyası bəzi isimlərdə sözlərdə saitlərin dəyişməsi ilə də yarana bilər: Məsələn: man-men; woman-women; foot-feet; tooth-teeth; goose- geese; mouse- mice; louse – lice.

Mənsubiyyət kateqoriyası iki söz arasında atributiv əlaqəni bildirir. Müasir ədəbi dilimizdə işlənən mənsubiyyət kateqoriyasının şəkli əlamətləri aşağıdakılardır:

Birinci şəxsin təkli saitlə bitən isimlərə **-m (atam, nənəm)**, saitlə bitən isimlərə **-ım, - im, - um, -üm;**

Birinci şəxsin cəmi saitlə bitən isimlərdə **-mız, - miz, - muz, - müz**, samitlə bitən isimlərdə **-ımız, -imiz, - umuz, - ümüz;**

İkinci şəxsin təkli saitlə bitən isimlərə **-n**, saitlə bitən isimlərə **-ın, -in, - un, -ün;**

İkinci şəxsin cəmi saitlə bitən isimlərə **-nız, - niz, - nuz, - nüz**, saitlə bitən isimlərə **-ınız, - iniz, -unuz, -ünüz;**

Üçüncü şəxsin təkli və cəmi saitlə bitən isimlərə **-sı, - si, - su, - sü** saitlə bitən isimlərə **-ı, -i, -u, -ü.**

İngilis dilində mənsubiyyət kateqoriyasını bildirən şəkilçi yoxdur.

Müasir Azərbaycan dilində ismin halları və onların xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1) Adlıq hal; 2) yiyəlik hal- 2 cür olur: a) müəyyən yiyəlik hal (**- ım, - in, -un, -ün; -nım, - nin, -nun, -nün**) b) qeyri-müəyyən yiyəlik hal (**şəkilçisiz**); 3) təsirlik hal (**-ı, -i, -u, - ü; - nı, - ni, -nu, -nü**); 4) yönlük hal (**- a, - ə**); 5) yerlik hal (**-da, - də**); 6) çıxışlıq hal (**-dan, - dən**).

Müasir ingilis dili üçün xarakterik olan analitizm özünü isimdə daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq , ingilis dilində ismin yalnız iki halı vardır: 1) ümumi hal (the Common Case); 2) yiyəlik hal (genitive case). (6, 30)

Müasir ingilis dilində ismin ümumi halda olduğunu bildirən xüsusi şəkilçi yoxdur. Bu halda ismi morfoloji baxımdan səciyyələndirən formal əlamət onun şəkilçisizliyi hesab edilə bilər. İsmi yiyəlik halı əsasən şəxs və əşya arasında mövcud olan yiyəlik, sahiblik əlaqəsini ifadə edir. Bu və ya digər əşyanın kimə məxsus olduğunu bildirir. Müasir ingilis dilində ismin yiyəlik halı tək isimlərdə **'s**, cəm isimlərdə isə apostrof (**'**) vasitəsilə düzəldilir. Məsələn: the girl's mother, the commander's order təkdə; the girls' mother, the commanders' order – cəmdə olur. (6, 31)

Müasir Azərbaycan və ingilis dillərinin morfoloji quruluşa görə fərqli qruplara aid olduğunu nəzərə alsaq, bu dillərdə söz yaradıcılığı zamanı yeni sözlərin əmələ gəlmə üsulları da fərqlidir. Bir dil üçün məhsuldar olan üsul digər dil üçün qeyri məhsuldardır. Azərbaycan dili aqlutinativ dillərə aid olduğundan burada affikslərdən geniş istifadə olunur. Affikslərdən Azərbaycan dilində yalnız postfikslərdən istifadə olunur. Baxmayaraq ki, ingilis dilində şəkilçilərdən Azərbaycan dilinə nisbətən az istifadə olunur, lakin burada prefiks, infiks və postfikslərdən, yəni bir sözlə affikslərin bütün növlərindən flektiv morfoloji quruluşa malik olan ingilis dilində rast gəlinir. Mənsəcə Azərbaycan sözlərinin tərkibində nə prefikslərə nə də infikslərə rast gəlinmir. İsimlərin tədqiqindən aydın olur ki, yalnız alınma sözlərdə prefikslərdən istifadə olunur. Sözdəyişdirici şəkilçilərdən də Azərbaycan dilində ingilis dilinə nisbətən daha çox istifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. III hissə, "Maarif", Bakı, 1983.
2. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. III hissə, Bakı, 2007.
3. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. I hissə, Bakı, 2007.
4. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 2010.
5. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. I cild, Bakı- Elm-2011.
6. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. "Maarif", Bakı, 2003.
7. Oljas Suleymenov. Az-ya. Bakı, 1993.
8. Арнольд И.В. The English Word, Москва, 1973.
9. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н., Прокофьева Е.В., Райнес З.М., Сквирская С.Е., Цырлина Ф.Я., A Grammar of the English Language, Баку, 2004.
10. Реформатский А.А. Введение в языковедение. Москва, 1967.
11. Geoffrey Leech, Benita Cruickshank, Roz Ivanic, English Grammar and Usage, Longman, 2001
12. Michael Swan. Basic English Usage. Oxford University Press. 2003

Ф.Г.Агаева

Аффиксы, образующие существительные, и их классификация в азербайджанском и английском языках

Резюме

Слово — самая продуктивная и активная единица речи в языке. Слова живут не сами по себе в отрыве друг от друга, а в связи с другими словами. Слова в разных языках образуются по-разному, и одним из таких способов является добавление суффикса к основе слова. Если учесть, что современные азербайджанский и английский языки по своему морфологическому строению относятся к разным группам, то и способы образования новых слов в словообразовании в этих языках различны. Метод, продуктивный для одного языка, непродуктивен для другого языка. Поскольку азербайджанский относится к агглютинативным языкам, здесь широко используются аффиксы. Английский язык относится к флективной морфологической структуре. В азербайджанском языке используются только постфиксы. Хотя суффиксы в английском языке используются реже, чем в азербайджанском языке, префиксы, инфиксы и постфиксы, т.е. все типы аффиксов, встречаются в английском языке.

F.G.Aghayeva

Noun forming affixes and their classification in Azerbaijani and English

Summary

Word is the most productive and active unit of speech in language. Words do not live alone in isolation from each other, but in connection with other words. Words in different languages are formed in different ways, and one of these methods is to add a suffix to the stem of the word. If we

take into account that modern Azerbaijani and English languages belong to different groups according to their morphological structure, the methods of formation of new words in word formation in these languages are also different. A method that is productive for one language is unproductive for another language. As Azerbaijani belongs to agglutinative languages, affixes are widely used here. English belongs to inflectional morphological structure. Only postfixes are used in Azerbaijani. Although suffixes are less commonly used in English than in Azerbaijani, prefixes, infixes and postfixes, ie all types of affixes, are found in English.

Rəyçi: filol.f.d. N.O.Babayeva

Redaksiyaya daxil olub: 21.05.2022